

ВІДГУК
офіційного опонента – кандидата юридичних наук,
доцента Павленко Тетяни Анатоліївни на дисертацію
Шакіна Ростислава Сергійовича
«Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі
жорстокого поводження з дітьми», подану на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право»

Вивчення поданих Р. С. Шакіним матеріалів дисертації, а також ознайомлення з його публікаціями за обраною темою, дає підставу для відгуку про актуальність обраної теми, про високий ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, що виносяться на захист, про глибокий і всебічний аналіз питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми. Можна констатувати, що дисертант досягнув поставлених перед собою цілей, роботу виконав на належному рівні. Такий загальний попередній висновок підтверджується за основними параметрами, які висуваються до дисертацій означеної наукової спеціальності.

Актуальність теми дослідження. Проблема домашнього насильства для нашої держави, нажаль, є актуальною, адже такі суспільно небезпечні дії входять у четвірку правопорушень, що найчастіше вчиняються в Україні. І хоча в перші місяці повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої країни ми могли спостерігати зменшення зафіксованих випадків домашнього насильства порівняно з попередніми роками, вже за весь період 2022 року лише за офіційними даними Національної поліції України кількість звернень за фактами вчинення домашнього насильства зросла на 40 % у порівнянні з 2021 роком. У першому півріччі 2023 року, знову ж таки, було зареєстровано на 40 % більше звернень за фактом вчинення домашнього насильства, аніж за відповідний період 2022 року. При цьому всьому, по-перше, ми маємо бути свідомі того, що жертвами такого насильства, як правило, стають найменш захищені верстви населення – жінки та діти. І, по-друге, скоріше за все, в сучасних умовах життя, ми будемо спостерігати значне погіршення ситуації з домашнім насильством у цілому,

та з фактами жорстокого поводження з дітьми, зокрема. Оскільки негативні наслідки збройної агресії на психіку людей будуть лише посилюватися, що, безумовно, матиме негативний вплив на суспільство. А відтак, тематика розробки питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми є не просто актуальною, а такою, що потребує нагального вирішення.

Зв'язок роботи з науковим програмами, планами, темами. Згідно представленого тексту дисертації вона виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959). Тема роботи затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 22 листопада 2019 р.).

Мета і завдання дослідження автором сформульовані вірно, визначають достатній обсяг та зміст дисертаційної роботи, її напрямки, результати.

Об'єкт і предмет дослідження визначені, знаходяться у необхідному взаємозв'язку.

Дослідження ґрунтується на складній **методологічній базі**, що складається з комплексу як філософських, загальнонаукових, так і спеціалізованих методів проведення наукового дослідження, таких, як діалектичний, історико-правовий, юридичний (догматичний), системно-структурний та функціональний, статистичний, порівняльно-правовий, конкретно-соціологічний методи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і пропозиції є достатньо обґрунтованими з позиції логіки та методології наукового дослідження. Як свідчить

ознайомлення із текстом дисертації, їх отриманню передувала значна робота автора з аналізу наукових джерел (всього проаналізовано 257 джерел, на всі джерела є посилання у тексті роботи), проаналізовано міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорсткого поводження з дітьми, міжнародну судову практику з цього питання (практику Європейського суду з прав людини), крім того, автором наскрізно, майже по всій роботі, доцільно та влучно наводяться приклади вітчизняної судової практики у сфері, що досліджується. Все це у сукупності дозволило Р. С. Шакіну сформулювати низку важливих наукових положень, висновків та рекомендацій щодо удосконалення теоретичного і практичного розуміння та застосування норми закону про кримінальну відповідальність за домашнє насильство у формі жорсткого поводження з дітьми.

Аналіз змісту роботи дає всі підстави для констатації того, що дисертація є самостійною, завершеною, достатньо аргументованою, комплексною роботою, яка характеризується високим науково-теоретичним та прикладним рівнем дослідження. Окрім цього, загальний аналіз дослідження свідчить про глибокий рівень спеціальної фахової підготовки автора та його глибоку обізнаність з теоретичними і практичними проблемами досліджуваної тематики, що безпосередньо відобразилося на високому рівні обґрунтованості проведеного дослідження і його практичному значенні.

Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми у цілому, окремих її аспектів, переконують в тому, що відповідні питання є теоретично й практично важливими та потребують подальших наукових розвідок і є перспективними для дослідження.

Розділ 1 «Загальні засади кримінальної відповідальності за домашнє насильство у формі жорсткого поводження з дітьми» містить три підрозділи

та присвячений аналізу поняття та загальної характеристики жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства, питанню соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за зазначене діяння, а також вивченню міжнародних стандартів та міжнародної судової практика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству у формі жорстокого поводження з дітьми. Наголошується, що чинний Кримінальний кодекс не містить окремої норми, що передбачала б кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з дітьми. Також звертається увага на відсутність єдиного як доктринального, так і законодавчого визначення поняття «жорстоке поводження з дітьми». Автором наголошено, що жорстоке поводження з дітьми як форма домашнього насильства є комплексним поняттям, яке розкривається через визначення характеристик його складових. Аналіз цих складових (фізичного насильства, психологічного насильства тощо) дав змогу Р. С. Шакіну запропонувати власне бачення розуміння поняття жорстокого поводження з дітьми (стор. 22). Власне, таке бачення дало підстави дисертанту говорити про необхідність виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми. На підтримку своєї позиції автор навів та проаналізував фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як форми домашнього насильства (історичні, нормативно-правові, соціальні, кримінологічні).

Розділ 2 «Об'єктивні ознаки жорстокого поводження з дітьми» містить два підрозділи. В першому проаналізовано об'єкт жорстокого поводження з дітьми. Автором визначено і безпосередній об'єкт домашнього насильства – суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний стан особи, і жорстокого поводження з дітьми – суспільні відносини, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості. У другому підрозділі репрезентовано аналіз об'єктивної сторони жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства.

Розділ 3 «Суб'єктивні ознаки жорсткого поводження з дітьми» складається з двох підрозділів, що присвячені характеристиці суб'єктивної сторони та суб'єктів відповідного кримінального правопорушення.

У Розділі 4 «Покарання за жорстоке поводження з дітьми» проведено аналіз питання призначення та застосування належного кримінального покарання за домашнє насильство. Оскільки, як влучно зазначає автор, це є необхідним для обґрунтування доцільності виділення окремого складу кримінального правопорушення – жорстокого поводження з дітьми, а також для формулювання санкції за нове кримінальне правопорушення. Крім того, задля вирішення питання формулювання санкцій за запропоноване ним кримінальне правопорушення, автор також звернув увагу на найбільш суміжні склади кримінальних правопорушень (150 (Експлуатація дітей), 150¹ (Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом), 166 (Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування), що, дійсно, в результаті дало змогу дисертанту сформулювати обґрунтовані санкції запропонованої редакції ч. 2 ст. 126¹ КК України.

Проведене дослідження містить загальні висновки, щодо поглибленої характеристики жорстокого поводження з дітьми як форми домашнього насильства. Також автором сформульовано власне бачення поняття «жорстоке поводження з дітьми» та запропоновано передбачити кримінальну відповідальність за це суспільно небезпечне діяння у ч. 2 ст. 126¹ КК України.

Наукова новизна полягає у тому, що дисертація за формою та змістом розглянутих питань дійсно є першою ґрунтовною роботою з проблематики кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як форми домашнього насильства, в якій проаналізовано низку концептуальних питань, системно розглянуто основні теоретичні і практичні проблеми з окресленої проблеми.

У результаті проведеного дослідження здобувачем сформовано низку нових, а також таких, що наділені істотними ознаками новизни, наукових положень та висновків.

Особливої уваги заслуговує ідея автора щодо виокремлення самостійного складу кримінального правопорушення «жорстоке поводження з дітьми». Так, нова ідея базується, по-перше, на досить ґрунтовному дослідженні проблематики визначення самого поняття «жорстоке поводження з дітьми». З кримінально-правової точки зору запропоновано від жорстоким поводженням з дітьми розуміти фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння над дитиною чи в присутності дитини над близькими їй особами, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності, погіршення якості життя або заподіюють чи створюють загрозу заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини та вчиняються батьками (особами, що їх замінюють) чи іншими близькими особами незалежно від факту їх спільного проживання з дитиною, що здійснюється з боку близьких осіб. По-друге, на виокремленні та детальному аналізі факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми як форми домашнього насильства. Зокрема, автор обґрунтовано доводить той факт, що криміналізація такого діяння (виокремлення самостійного складу кримінального правопорушення) не буде занадто надмірною. Також свою позицію дисертант підкріплює аналізом судової практики ЄСПЛ та вивченням матеріалів 226 вироків за кримінальними провадженнями про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, що розглядалися судами України в період з 2019 по 2023 роки. Також, цілком логічним є доповнення чинного КК не новою статтею, а внесенням відповідних змін до вже існуючої ст. 126¹ КК України, що відповідає принципам законодавчої техніки.

На підтримку заслуговує позиція автора, що «...фізичне, психічне насильство або інші протиправні діяння ... в присутності дитини над

близькими їй особами...» також необхідно визнавати жорстоким поведженням з дітьми як формою домашнього насильства. Адже, на сьогодні є непоодинокими випадки, коли дитина стає свідком-очевидцем застосування різних форм домашнього насильства до члена родини (як правило до матері), але такий факт з різних причин (недоброякісна робота правоохоронців, приховування факту насильства самою матір'ю тощо) взагалі не фіксується і дитина не визнається потерпілою. Це, щонайменше, суперечить нормам Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (п. 2 ч.1 ст. 1), оскільки дитина, яка постраждала від домашнього насильства (постраждала дитина) є особою, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. Що, в свою чергу, продовжує породжувати підвищення рівня латентності домашнього насильства, що вчиняється щодо дітей. Що у перспективі, знову ж таки, може призвести до негативних наслідків як у наближеному майбутньому (проблеми з ментальним здоров'ям дитини, які можуть бути абсолютно різними), так і у віддаленому майбутньому (від антисоціальної поведінки до злочинної). На що звертає увагу й дисертант. Тож, той факт, що застосування насильства або інших протиправних дій у присутності дитини на законодавчому рівні визнаватиметься вже жорстоким поведженням може, дійсно, стати одним з перших кроків на шляху подолання такого негативного явища як домашнє насильство щодо дітей.

В контексті зазначеного також вважаємо за необхідне підтримати ідею щодо не включення нової норми, запропонованої автором, (ч. 2 ст. 126¹ КК України) у ст. 477 КПК як кримінальне правопорушення, провадження щодо якого здійснюється у формі приватного обвинувачення. Адже, дійсно, така фіксація лише ускладнить процес притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, і аж ніяким чином не сприятиме захисту інтересів дітей, які стали жертвами жорстокого поведження.

Цікавою, хоча і дещо дискутабельною, є позиція автора, що жорстоке поведження з дітьми з суб'єктивної сторони може бути вчинене не лише з

прямим чи непрямым умислом, а також і з кримінально протиправною недбалістю. До речі, цей факт дисертант, наводить як ще один аргумент на користь виділення жорсткого поводження з дітьми у самостійний склад кримінального правопорушення.

Окремо автор дослідив проблемні питання кваліфікації, розглянувши різні дискусійні аспекти як на рівні теоретичних досліджень, так і прикладах судових рішень. Що дозволило автору напрацювати власне бачення вирішення цього нагального питання (наприклад, щодо проявів фізичного насильства, як способу домашнього насильства (стор. 108).

Доволі обґрунтованою (хоча і, можливо, дещо суворою) виглядає випрацьована дисертантом санкція ч. 2 ст. 126¹ КК України. Оскільки дослідження розраховано на перспективу, і як влучно зазначає автор, що згідно до положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 року, який набере чинності 28 березня 2024 року, покарання у вигляді арешту буде застосовуватися лише до військовослужбовців. А отже, у більшості статей арешт буде замінений новим основним видом покарання – пробаційним наглядом, то цілком логічною є пропозиція дисертанта передбачити пробаційний нагляд як одне з основних покарань у запропонованій нормі.

Практичне значення одержаних результатів у науково-дослідній, правотворчій, практичній діяльності та навчальному процесі належним чином висвітлені в дисертації (стор. 9-10) і сумнівів не викликає. Практичне значення здобутих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення КК України та практики його застосування.

Позитивно оцінюючи зміст дисертаційного дослідження слід навести і **зауваження**, які потребують уточнення, а іноді додаткової аргументації:

1. Автором доволі ґрунтовно досліджено поняття та зміст терміну «систематичне». Проведений аналіз дозволив дисертанту зробити висновок

про той факт, що цей термін є не зовсім точним стосовно домашнього насильства, оскільки, як зазначає Р. С. Шакін, останнє може вчинятися безперервно протягом тривалого часу. Відтак, висловлена ідея, що більш доцільно було б зазначену характеристику виразити у нормі статті вказівкою на «тривале» вчинення насильства. Проте, така «заміна» не прояснює ситуацію, особливо при кваліфікації вчиненого діяння, а скоріше навпаки. Адже, по-перше, дисертант не надає тлумачення поняття «тривале», лише зазначаючи, що може бути вчинено один акт насильства протягом тривалого часу (приміром кілька годин або кілька діб). По-друге, згідно Тлумачного словника української мови «тривалий» розуміється як такий, що довго тривав або триває, продовжується. Академічний тлумачний словник української мови надає схоже визначення – який довго тривав або триває, продовжується і т. ін.; довгочасний. Що знову ж таки, повертає нас до оціночного поняття, яке в кримінальному праві абсолютно не опрацьоване та не роз'яснене. І на практиці може бути розтлумачено як на користь жертви, так зовсім і навпаки. Що може призвести до суб'єктивізму при правовій оцінці вчиненого.

2. В цілому підтримуючи погляд здобувача на розуміння основного безпосереднього об'єкта жорстокого поводження з дітьми як суспільних відносин, що забезпечують нормальний фізичний та психологічний розвиток дитини у колі сім'ї і впливають на формування її як повноцінної особистості (стор. 88), маємо певні уточнюючі питання. Зокрема, оскільки автором запропоновано як один із негативних наслідків жорсткого поводження з дітьми визнавати заподіяння чи створення загрози заподіяння шкоди нормальному розвитку дитини, то дисертант досить детально та ґрунтовно проаналізував поняття «нормальний розвиток дитини», звернувши увагу і на відсутність нормативного закріплення такого поняття, і на аналіз тлумачення з позиції соціальної педагогіки. Тож автору вдалося вивести певне правове бачення нормального розвитку дитини. Проте, при визначенні безпосереднього об'єкта автор наголошує ще й на тому, що жорстоке поводження з дітьми також впливає на формування дитини як повноцінної

особистості. І на відміну від детального аналізу поняття «нормальний розвиток дитини», автор не здійснив роз'яснення хто ж така «повноцінна особистість». Адже розуміння повноцінної особистості в різних галузях знань (психології, педагогіці, соціології і т.д.) є досить різноманітним. А відтак, вочевидь, для розуміння «повноцінна особистість» як кримінально-правового поняття, як елемента об'єкта кримінального правопорушення, необхідно було б його також проаналізувати. Тож, під час захисту цікаво було б почути точку зору здобувача з приводу цього питання.

3. Аналізуючи об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення «Домашнє насильство» автор, наголошуючи на підміну понять «психологічне» та «економічне насильство» на практиці, відсутності у Стамбульській конвенції обов'язку для сторін щодо криміналізації економічного насильства в окремій нормі, а також наявності у КК України норм, які передбачають відповідальність за найбільш тяжкі прояви економічного насильства» (стор. 121), пропонує виключити зі ст. 126¹ КК вказівку на економічне насильство. Погоджуємося, що, дійсно, економічне насильство, як і фізичне, заподіює шкоду в тому числі і психологічному здоров'ю потерпілої особи. І це відбувається у переважній більшості випадків. Проте, не зважаючи на той факт, що автор наголошує на тому, що на практиці такі випадки, за відсутності спеціальних норм, слід кваліфікувати як психічне насильство, вважаємо такий крок (виключення економічного насильства з диспозиції ч. 1 ст. 126¹ КК України) дещо передчасним. Адже, як зазначає і сам автор, прояви економічного насильства можуть бути абсолютно різними. І якщо ми говоримо про дітей, то з точки зору психічних проявів (залежно від віку, психічного розвитку) дитина може і не відчувати психологічних наслідків (принаймні протягом певного часу), а факт застосування до дитини (та й не лише до дитини, а й, наприклад, до жінки), економічного насильства, принаймні об'єктивно, встановити легше. Тож, навіть якщо то будуть поодинокі випадки, певно, не варто обмежувати жертв домашнього насильства у додатковій можливості захистити свої права.

4. Щодо негативних наслідків жорстокого поводження з дітьми, то автор пропонує досить широкий їх спектр, що є обґрунтованим. Але, є питання щодо заміни дефініцій «емоційна залежність» на «емоційна невпевненість». Така позиція є дещо суперечливою, адже дитина як жертва жорсткого поводження може бути і емоційно залежна від кривдника, при цьому зауважимо, що емоційна залежність – це модель поведінки, яка змушує людину страждати. Така модель поведінки формується у дитинстві, дійсно, через взаємодію з батьками. Тобто, дитина страждає. І висновок дисертанта, що «емоційна залежність скоріше являється перешкодою в розриві відносин з агресором, причиною неповідомлення про факти домашнього насильства, а не наслідком домашнього насильства» (стор. 126), є спірним. Адже, саме через взаємодію, до прикладу, з батьками у дитини формується емоційна залежність, що є саме наслідком поводження з дитиною. Емоційна невпевненість виникає через постійні сумніви до себе, до своїх здібностей, до своїх вмінь, почуттів і т.д. Що теж може бути наслідком жорстокого поводження з дитиною. Відтак, «емоційна залежність» та «емоційна невпевненість» не можуть бути взаємозамінними. І паралельно можуть бути негативними наслідками жорсткого поводження з дітьми.

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що наведені критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Р. С. Шакіна, що має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що являють нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання і сприяють удосконаленню закону про кримінальну відповідальність у сфері протидії домашньому насильству.

Відтак можна зробити висновок, що дисертація Шакіна Ростислава Сергійовича на тему «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої

вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Офіційний опонент:

доцент кафедри

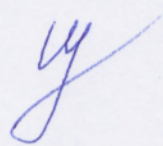
державно-правових дисциплін, кримінального права

та процесу

Харківського національного педагогічного

університету імені Г.С. Сковороди,

кандидат юридичних наук, доцент



Тетяна ПАВЛЕНКО

